

MEMO

Project: Hedendaagse hoevegebouwen: Driving forces
Aan: Begeleidingssgroep
Van: Ewald Wauters **Document referentie:** 061123 Driving forces hoevegebouwen.doc
Datum: 23/11/2006 **Versienummer:** 1

1 Inleiding

Het probleem van de grootschalige hedendaagse hoevegebouwen staat niet los van de evolutie die de landbouw de laatste decennia heeft doorgemaakt. Anderzijds is de negatieve perceptie van dergelijke gebouwen deels nog verbonden met het aanvoelen dat de relatie tussen de hoeve en haar omgeving niet meer dezelfde is

Dit document heeft tot doel de drijvende krachten in beeld die een rol spelen bij het ontstaan van hoevegebouwen. Daarbij wordt vertrokken van een beschrijving van hoe historische hoevegebouwen ontstonden. Vervolgens wordt nagegaan wat er veranderd is en welke drijvende krachten momenteel de dienst uitmaken.

Dit document is gebaseerd op eigen expertise en heeft enkel tot doel een aanzet te geven tot de discussie. Het is m.a.w. geen wetenschappelijk document en dient bijgevolg als dusdanig gelezen te worden.

2 Ontstaan van historische hoevegebouwen

Op gevaar af van te veel te veralgemenen, loont het toch de moeite een aantal grote lijnen aan te duiden die het ontstaan van historische hoevegebouwen hebben beïnvloed.

Tot aan de Tweede Wereldoorlog was de **bodem** een bepalend element in de keuze en de opbrengst van de **teelt**. De laaggelegen polders leenden zich uitstekend voor veeteelt. De zanderige Kempen en de rotsachtige Ardennen leverden, ondanks de noeste arbeid van de boer, slechts karige opbrengsten. In Haspengouw daarentegen leverde de vruchtbare leemgrond van oudsher weelderige oogsten. Dit had voor gevolg dat de hoevegebouwen gingen verschillen in grootte en samenstelling van streek tot streek. In de Kempen woonde de boer in een kleine hoeve waar plaats was voor enkele dieren en een karige oogst. Zijn Haspengouwse collega kon beschikken over een majestueuze vierkanthoeve, waarin voor elke functie een aangepast gebouw was voorzien.

Ook de **materiaalkeuze** werd bepaald door de bodem. Omdat transport van bouwmaterialen veel te duur was, werden de grondstoffen ter plaatse ontgonnen. De West-Vlaamse klei was al in de dertiende eeuw populair als bouw materiaal. In het zuiden van Limburg werd deze baksteen gecombineerd met mergel uit de ondergrond. In Brabant werd Gobertange kalksteen gebruikt voor raam- en deuroplijstingen en in Doornik de lokale hardsteen. In de Ardennen werden boerderijen noodgedwongen opgetrokken zonder baksteen maar daar kon men beschikken over natuursteen voor het metselwerk en leisteen voor de dakbedekking. De Kempen moesten het vaak stellen met eenvoudige vakwerkboerderijtjes net als het land van Herve. Het riet van de Schelde-oevers diende als dakbedekking voor de schuren in de Scheldepolders en Zeeuws-Vlaanderen.

De historische hoeve werd opgebouwd vanuit een aantal praktische bekommernissen. Zo waren vooral bereikbaarheid, arbeidsorganisatie, toezicht en de aanwezigheid van water van belang.

De **inplanting** van een historische hoeve werd ingegeven vanuit een aantal geografische gegevens. Omdat transport moeilijk en tijdrovend was, werd de hoeve midden in de landerijen geplaatst, liefst niet te ver van een bestaande weg. Daarbij werd rekening gehouden met de ondergrond. Meestal werden de hoeven op slechte grond geplaatst om zodoende geen kostbare oogst te verliezen. Afhankelijk van de streek en de omstandigheden zal men zo vaak kleine boerderijen aantreffen vlak bij een beek. Grotere boerderijen situeren zich vaak op de grens tussen weide- en akkerland. Zo kon de boer zijn vee in de gaten houden en hoefde hij bovendien geen te grote afstanden af te leggen tot de weide of de akkers. Kasteelhoeven treffen we vaak bovenop een heuvel aan. Hier was de grond vaak droog. Naast een goed uitzicht over de landerijen speelde hier ook het defensieve aspect een grote rol.

Ook aan de **oriëntatie** van de boerderij werd veel zorg besteed. Om optimaal te kunnen genieten van het zonlicht werd het woonhuis met zijn voorgevel naar de zon gericht. De achtergevel van het huis was vaak helemaal gesloten. De rest van de hoeve werd dan zo gebouwd dat de boer vanuit zijn hoeve het gehele erf kon overzien. In U-vormige hoeven betekent dit dat links en rechts van het woonhuis een stalvleugel en de schuur werden opgetrokken. Bij een gesloten hoevetype wordt de verdere oriëntatie bepaald door de plaats van de weg. Om de toegang tot de dwarsschuren mogelijk te maken werd deze dwars tegenover de inrijpoort geplaatst. Langsschuren liggen dan weer meestal evenwijdig met de weg.

De **indeling** van een hoeve was afhankelijk van de verschillende functies op de boerderij. Zo treffen we in elke boerderij een woning aan, berg- en verwerkingsruimte voor de geoogste producten en stallingen voor de dieren. Naarmate de boer rijker was, waren de verschillende functies beter te onderscheiden en werden er andere functies toegevoegd: een wagenhuis, een duiventil, een rosmolen, een bakoven, bewaarkelders, paardenstallen etc.

Naast de streek speelt ook de tijd een belangrijke rol in het ontstaan van boerderijen. Zo zal de evolutie van de **landbouwtechniek** een voorname rol spelen in de keuze van teelten en in hun opbrengsten -en dus ook in de benodigde ruimtes en hun omvang-. Oorspronkelijk hadden boerderijen enkel een beschermfunctie. De laatste decennia worden echter steeds nieuwe eisen gesteld aan de hoevegebouwen (klimatisatie, milieu, dierenwelzijn...).

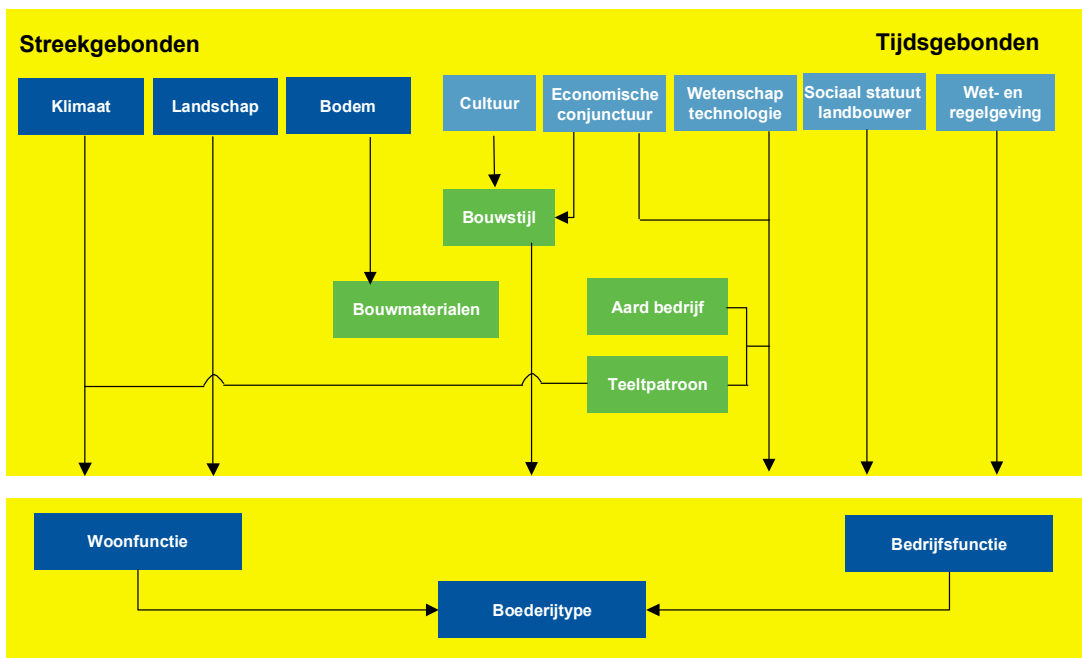
Het platteland stond bovendien niet los van wat er in de rest van de wereld gebeurde. Zo werden nieuwe **bouwtechnieken en -stijlen**, zij het schoorvoetend en met flink wat vertraging, ook op het platteland ingevoerd. Ook de **politieke en economische evolutie** had zijn invloed op de activiteiten op het platteland. In tijden van oorlog kreeg de landbouwer goede prijzen voor zijn oogst, maar was de opbrengst onzeker. Nieuwe grote boerderijen ontstonden alleen in economisch gunstige periodes. Zo constateren we dat tussen 1750 en 1770, een periode van relatieve rust, er heel wat boerderijen werden vernieuwd of gebouwd. Aan het eind van de negentiende eeuw daarentegen maakte onze landbouw een zware crisis door ten gevolge van de invoer van goedkoop graan uit Amerika. Hierdoor ontstond een sterke versnippering van de grond en verschenen overal kleine boerderijtjes.

Vanaf het eind van de 19^{de} eeuw duikt een nieuwe invloedsfactor op nl. de **wetgeving**. In een poging om de landbouwcrisis te bezweren ontstaat de eerste specifieke landbouwwetgeving. Het is echter pas na de tweede wereldoorlog dat de wetgeving als factor zwaar begint door te wegen. Denken we maar aan regelgeving m.b.t. ruilverkavelingen, milieu, dierenwelzijn, ruimtelijke ordening e.d.m..

Ook de **economische status van de landbouwer** (of de landeigenaar) speelde een grote rol. Vele grote hoeven zijn ontstaan door toedoen van grootgrondbezitters (abdijen, lokale adel...). Bij een grote hoeve hoort immers veel grond. Arme boeren komen ook voor in rijke streken. Kleine boerderijen zal men dus overal aantreffen.

Mettertijd neemt het belang van de streekgebonden invloedsfactoren af. In de loop van de negentiende worden steeds meer industriële materialen geïntroduceerd. Het duurt echter tot het begin van deze eeuw vooraleer de vakwerkbouw geheel verdwijnt en de gebruikte bouwmaterialen overal dezelfde worden. De verbetering van de landbouwtechniek zorgt ervoor dat zowat overal hoge opbrengsten kunnen worden gehaald. Hierdoor hebben landschap, bodem en klimaat steeds minder invloed op de agrarische architectuur. Vooral de economische conjunctuur, de landbouwtechniek en de wet- en regelgeving zijn nu bepalend.

Het volledig loskoppelen van de woonfunctie van de bedrijfsfunctie heeft tot gevolg gehad dat er geen typische boerenwoningen meer worden gebouwd.



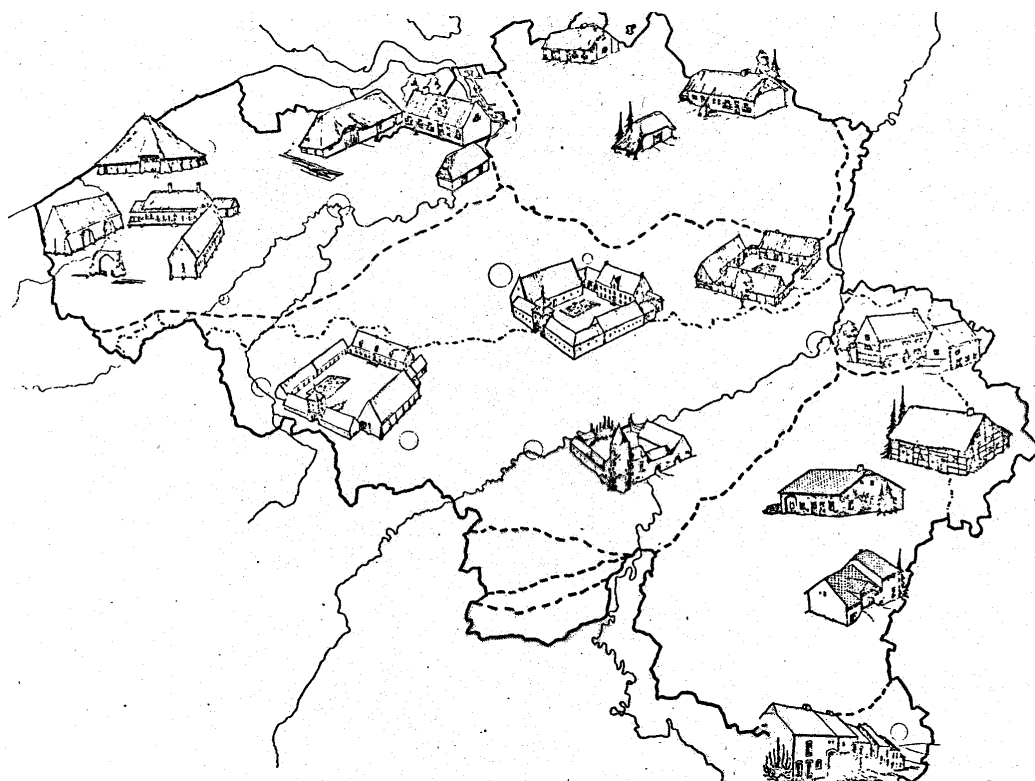
Figuur 1. Invloedsfactoren (naar Goedseels en Van Houtte, 1977 en eigen onderzoek)

3 Hoevetypes in België

Op basis van de hierboven geschetste invloedsfactoren kunnen we België grofweg opdelen in zes streken naargelang het meest karakteristieke hoevetype. Een eerste streek is het Vlaamse Laagland, dat de West-Vlaamse Polders en de Vlaamse Zandstreek omvat. In deze streek treffen we boerderijen van een open meerledige bouwvorde aan. Polderhoeven waren oorspronkelijk omgracht en de hoeven waren in U-vorm opgesteld rond een erf. De hoeven in het Waasland hebben hetzelfde grondplan maar zijn kleiner. Vaak werd de gracht hier vervangen door een haag.

Een tweede streek bevat de Kempen en het Hageland. Deze armere landbouwstreken gaven het ontstaan aan eenvoudige langevelboerderijen -alles onder één dak- in goedkope materialen. De vruchtbare heuvelstreken van Midden-België staan hiermee in schril contrast. Hier treffen we -vaak imponerende- vierkanthoeven aan met een gesloten bouwvorde. Ze hebben weliswaar deze grondvorm met elkaar gemeen, maar het materiaalgebruik verschilt sterk van streek tot streek. De drie overige streken zijn het Land van Herve en Eupen (open tweeledige bouwvorde, veel vakwerkbouw), de Famenne en de Ardennen (éénledige Ardeense hoeve, gebruik van natuursteen) en Belgisch Lotharingen (éénledige Lotharingse rijhoeven gegroepeerd in straatdorpen).

Deze traditionele hoevetypes worden overigens steeds schaarser. de wijzigende noden van zowel de productie als de woonfunctie, de gewijzigde economische factoren, maar ook bv. de wetgeving m.b.t. hergebruik hebben geleid tot het marginaliseren van deze gebouwen.



Figuur 2. Hoevetypes in België (uit *Hoeven op land gebouwd*, Goedseels en Van Houtte, 1977)

4 Evolutie van de landbouw in de 20^{ste} eeuw

Na de tweede Wereldoorlog ondergaat de Belgische landbouw een ware gedaanteverandering. De mechanisatie en industrialisatie, die door de twee opeenvolgende oorlogen nog zeer beperkt waren, zullen de landbouw op zeer korte tijd volledig van uitzicht doen veranderen. Om met steeds minder volk steeds meer te produceren was een drastische schaalvergroting noodzakelijk. Het meest tekenend voor het loskomen van de landbouw van de grond zijn de grondloze bedrijven.

Een andere belangrijke evolutie speelt zich boven de hoofden van de landbouwer af. Het gesloten bedrijfssysteem, waarbij een grote diversiteit aan teelten op één bedrijf aanwezig is, wordt vervangen door verregerende specialisatie. Dit heeft tot gevolg gehad dat de landbouwer zijn greep op het productieproces verliest. Zowel voor zijn grondstoffen (voeder, mest,...) als voor de afzet van zijn producten is hij afhankelijk van grote voedselconcerns.

De sociale positie van de landbouwers is intussen sterk gewijzigd. Net na de oorlog klinkt het adagio van de boerinnenbond nog als volgt:

‘de hofstede moet passen bij het stoere, inkrachtige, eenigszins gesloten karakter van den boer. Het algemeen uitzicht moet dus een indruk geven van degelijkheid, kracht, duurzaamheid en soberheid.’

De boer zelf streeft er echter naar zoveel mogelijk op zijn stedse collega te lijken.

*‘de voornaamste oorzaak (van de teloorgang van zin en liefde voor landelijke bouwvormen) is wellicht de misvorming van den smaak, teweeggebracht door het veelvuldig contact tussen stad en land. De boer zag het moderne comfort van de stad; hij liet zich bedwelmen door klatergoud, vermeenden rijkdom en schijngeluk! De eigen oude degelijke en echte schoonheid werden tegen namaak van de stad en pralerij verruild’.*¹

Het lijkt wel of de boer er zelf niet wil aan herinnerd worden dat hij landbouwer is. Het onderscheid tussen woningen van ‘burgers’ en ‘boeren’ verdwijnt volledig.

Intussen wijzigt ook de maatschappelijke positie van de landbouw als activiteit. Steeds meer wordenvanuit de maatschappij bijkomende doelstellingen opgelegd aan de landbouw: de zorg voor het milieu, het landschap, het dierenwelzijn en de voedselveiligheid.

Een tendens die zich de laatste jaren aftekent is de verregerende automatisatie van het productieproces. Hierdoor worden zeer omvangrijke landbouwbedrijven mogelijk die slechts beperkt behoefte hebben aan personeel of slechts op zeer specifieke momenten (bv. oogst). Voorbeelden hiervan zijnvooral terug te vinden in de glastuinbouw en in de veeteelt.

5 Gevolgen voor de hoevegebouwen

Zoals eerder aangegeven neemt het belang van de plaatsgebonden factoren mettertijd af. De bodem heeft nog wel een zekere impact op teeltkeuze en opbrengsten –en dus op welk type hoeve-, maar het zijn vooral tijdsgebonden factoren die nu een rol spelen. In wat volgt wordt hun huidige invloed geschetst. Daarbij moet men er zich van bewust zijn dat deze factoren vaak een grote mate van overlap vertonen.

5.1 Economische factoren

De wijze waarop momenteel hoevegebouwen worden gebouwd wordt voor een groot deel bepaald door economische factoren.

Bouwmaterialen: Daar waar vroeger de bouwmaterialen vooral lokaal werden gewonnen (o.m. door de hoge transportkosten) is men reeds lang overgeschakeld naar industrieel geproduceerde

¹ Citaten uit ‘De Boerenwoning, De Boerinnenbond, Leuven, 1945

bouwmaterialen. Omdat de loonkost (en niet de materiaalprijs) doorslaggevend is, is het bouwproces sterk gerationaliseerd. Dit is deels ook te wijten aan de relatief lage toegevoegde waarde van de geproduceerde goederen. Daar waar vroeger de landbouw het centrum was van de economie is ze in vele regio's sterk gemarginaliseerd.

Organisatie: De landbouw is geëvolueerd van een arbeidsintensieve naar een kapitaalintensieve sector. Dit heeft o.m. tot gevolg dat arbeidsrationalisatie, mechanisatie en automatisatie een belangrijke rol spelen in de wijze waarop hoevegebouwen worden georganiseerd. Het gebruik van steeds grotere vrachtwagens en machines heeft bijvoorbeeld geleid tot zeer grote verharde oppervlaktes en hebben het noodzakelijk gemaakt dat voedergangen, poorten e.d.m. steeds groter werden. De omvang van loodsen e.d.m. is mee toegenomen.

Het toegenomen *specialisatie en schaalvergroting* hebben gezorgd voor aanzienlijke verschuivingen binnen de functies die op een hoeve. Kleinschalige functies zijn verdwenen en werden vervangen door een klein aantal grootschalige functies (stallen, machinebergingen). De aanwezige gebouwen geven ook een goede indicatie van de waarde van bv. dieren en machines in het productieproces. Andere functies verdwenen of werden van zo'n lage waarde dat er geen gebouwen meer worden voor opgetrokken.

Er ontstaan ook nieuwe functies op de hoeve. Zo zorgt de hoge energiefactuur er bij sommige teelten voor dat op het landbouwterrein volledige energiecentrales worden gebouwd. Ook het opwekken van alternatieve energie wordt een steeds meer voorkomende functie.

5.2 Technologische ontwikkelingen

De ontwikkeling van landbouwtechnologie en bouwtechniek zijn van groot belang geweest in het ontstaan van het huidige hoevetype.

De ontwikkelingen in de bouwtechniek hebben er toe geleid dat het bouwen van grote overspanningen (zonder hindernissen) geen probleem meer vormt. Belangrijk voor de toekomst zijn ook een aantal trends in materiaalontwikkeling en -toepassing. Onder de meer recente trends zien we ondermeer:

- de mogelijkheid om beton duurzaam te kleuren;
- het gebruik van (hoogtechnologische) zeilen;
- het gebruik van weinig duurzame materialen (serrestallen, strobalen,...)
- nieuwe toepassingen voor bv. hout.

Recente technologische evoluties binnen de landbouw (bv. melkrobots en voedersystemen) zullen ook in de toekomst de indeling en het uitzicht van hoevegebouwen blijven beïnvloeden.

De vraag naar een beter binnenklimaat en meer dierenwelzijn hebben geleid tot een aanzienlijke toename van het volume van de stalgebouwen.

5.3 Sociaal statuut van de landbouwer

De plaats van de landbouwer in de maatschappij is de laatste decennia sterk gewijzigd. Recente bevragingen van de Boerenbond hebben aangetoond dat de landbouwer niet meteen een negatief imago heeft, maar dat de maatschappij wel hoge verwachtingen koestert ten aanzien van de landbouw. Zo wordt de landbouwer steeds meer beschouwd als de behoeder van het milieu, het landschap, het dierenwelzijn etc. Deze evolutie heeft tot op heden slechts een beperkt effect gehad op de wijze waarop de meeste landbouwers bouwen. Toch is dit wellicht één van de factoren die in de toekomst belangrijk zal blijken. De eerste aanzetten hiertoe zijn reeds gegeven door het opmaken van beplantingsplannen, een aantal proefprojecten m.b.t. integratie in het landschap e.d.m.. Op een aantal boerderijen heeft dit ook geleid tot het toevoegen van een aantal nieuwe functies (bezoekersfaciliteiten, verwerkingsruimtes, winkels, ...).

Net zoals dat steeds het geval is geweest ontsnapt de landbouwer niet aan globale maatschappelijke trends. Dit is het meest zichtbaar in de wijze waarop landbouwers woningen bouwen en kiezen. Net zoals aan het einde van de 19^{de} eeuw, waanneer op het platteland rijhuizen gebouwd worden als woning voor de landbouwer, worden nu populaire woningtypes overgenomen. Omzeggens nergens zijn er landbouwwoningen terug te vinden die zowel qua functionaliteit als qua stijl herkenbaar zijn. Hierdoor is een zeer sterk contrast ontstaan tussen de woning en de bedrijfsfunctie.

5.4 Wet- en regelgeving

Steeds meer is ook de wet- en regelgeving bepalend voor hoe en waar er wordt gebouwd.

Toegenomen milieu-eisen geven aanleiding tot het toepassen van nieuwe technieken (luchtwassers,...) die ook het uitzicht van de hoeve beïnvloeden. Een goed voorbeeld is de mestwetgeving, waardoor veeteeltbedrijven zich verplicht zien om grote hoeveelheden mest te stockeren.

Ook de ruimtelijke ordeningswetgeving –en de uitvoering ervan- heeft een belangrijke impact gehad op de wijze waarop onze landbouwbedrijven er uit zien. Inplanting, oriëntatie, volumes, materiaalgebruik e.d.m. worden voor een groot deel bepaald door stedenbouwkundige regels. Algemeen kan gesteld worden dat de ruimtelijke ordeningswetgeving niet meer aangepast is om de uitdagingen aan te gaan die zich stellen:

- de definitie van para-agrarische bedrijven;
- het dalend aantal landbouwbedrijven;
- de toenemende schaalvergroting (bv. in de serreteelt);
- het loskomen van wonen en boeren;
- de integratie van de sectorale eisen;
- de nieuwe activiteiten op het platteland ;
- de verbreding van de landbouw...

Daarnaast is er nog tal van sectoraal beleid (bv. landschap,...) dat een belangrijke invloed heeft op het bouwen op het platteland.

5.5 Culturele factoren

Ook een aantal culturele factoren zijn nog steeds belangrijk. Zo is bijvoorbeeld het zelf uitvoeren van bouwwerken door de landbouwer vaak bepalend voor materiaalkeuze, techniek en afgeleverde kwaliteit. Ook de aanwezigheid van 'lokale' aannemers heeft een duidelijke invloed op de keuze voor techniek en materiaal.

Dergelijke culturele verschillen verklaren ook ten dele de verschillen die men vaststelt met onze buurlanden (bv. werforde, zorg voor de omgeving e.d.m.)

5.6 Gevolgen voor de relatie met de omgeving

Hoevegebouwen staan niet los van de omgeving waarvan ze deel uitmaken. Steeds meer vormen van landbouw hebben echter minder en minder een relatie tot de omgeving. Denken we bijvoorbeeld aan pluimveeteelt, glastuinbouw, varkensteelt, witloofteelt, maar ook in steeds grotere mate ook typische grondgebonden activiteiten zoals melkveehouderij.

Dergelijke teelten hebben hun omgeving vooral nodig voor het realiseren van een hindercontour, voor inplanten van verbonden activiteiten (waterbekkens, tijdelijk opslag ...) en dergelijke meer.

In Nederland maakt men zich momenteel zorgen over het binnenhouden van melkkoeien (ten gevolge van de invoering van melkrobots) en de gevolgen die deze evolutie heeft op het landschap.